

Sámánizmussal és népvallással kapcsolatos kiadatlan mandzsu és mongol nyelvű szövegek és kínai párhuzamaik

Projekt záró beszámoló

Bevezető, elméleti háttér

A projekt fő célja (részben vagy teljesen) publikálatlan szövegek feltárása és kiadása volt. Kiadás alatt az eredeti szöveg tudományos átírását, jegyzetekkel ellátott fordítását értjük. Szem előtt tartottuk, hogy olyan kiadványok, tanulmányok szülessenek, amelyeket más tudományterület kutatói is haszonnal tudnak majd forgatni.

A szövegkiadással kapcsolatban egy elméleti jellegű cikk is született („Mongol nyelvű kéziratok kiadási és fordítási problémái”), ami eredetileg a „III. Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet konferencián” (2017. november 16–17., ELTE BTK) előadásként hangzott el. Ebben egyebek között például azt a kérdést vetettünk fel, hogy az áldozati szövegek esetén mely típus vizsgálatát preferáljuk: a több tucat példányban vagy a csak egyetlen változatban fennmaradt szövegeket? Egy másik probléma a beszélő nevek helyes fordítása, hiszen mongol szövegekben gyakran áll jelző tulajdonnévként, például: Türgen nevű folyó, ami szó szerint gyorsat jelent, tehát a névben megjelenik egy lényeges jelentéstöbblet. A fordításokban végül a „Türgen, azaz Gyors folyó” megoldást használtuk.

A pályázat lényegében kizárólagos célját képező mongol (illetve eredetileg mandzsu) anyagok feldolgozását és az erről szól publikációk elkészítését Kápolnás Olivér végezte, akinek a munkáját Kósa Gábor a sinológiai háttér biztosításával segítette. A fenti munkamegosztás következtében a pályázat anyagi juttatásaiból kizárólag Kápolnás Olivér részesült.

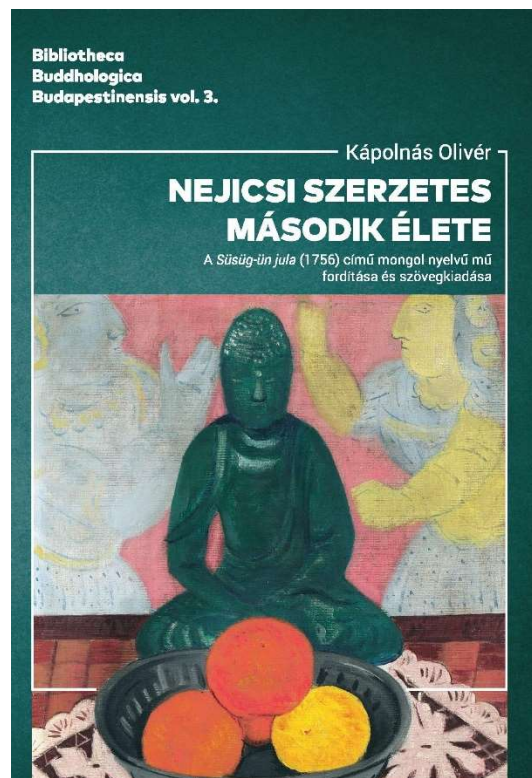
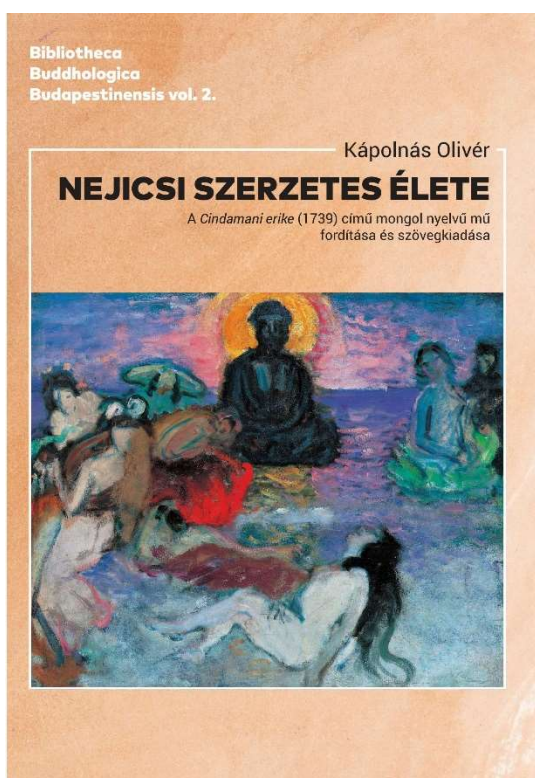
A lenti beszámolóban a megjelent kötetek és tanulmányok címét dőlt betűvel jeleztük, így ezek a könyvészeti adatok ez alapján a mellékelt bibliográfiában könnyen megtalálhatóak, illetve a <https://independent.academia.edu/Oliv%C3%A9rK%C3%A1poln%C3%A1s> honlapon online is elérhetőek.

I. Mongol sámánizmussal és népvallással kapcsolatos szövegek

A mongol sámánizmussal és népvallással kapcsolatban alapvetően kétféle szövegtípussal dolgoztunk. Az egyik típushoz azok a leíró jellegű szövegek tartoznak, amelyek a sámánokról, illetve arról a környezetről szólnak, amelyben a sámánizmus és a népvallás élő hagyomány volt. A másik típusba a népvallással, népi hiedelemvilággal kapcsolatos áldozati, rituális szövegek sorolhatók.

I.1. Leíró szövegek

Az első típushoz két kötetünk kapcsolódik: *Nejicsi szerzetes élete*, illetve *Nejicsi szerzetes második élete*. Nejicsi szerzetes a 16-17. század fordulóján mongol buddhista szerzetes volt, aki tanulóéveit Tibetben töltötte, majd mongol területekre ment, és ott kezdte terjeszteni a buddhista Dharmát (Tant). Térítése nyomán többször is találkozott sámánokkal, harcolt is velük. Ezek a leírások alapvető forrásként szolgálnak a mongol sámánizmus tanulmányozásához. A műben a mi szempontunkból nemcsak ezek a részek érdekesek, hanem azok is, melyek az akkori világot mutatják be. Maga Nejicsi nem volt „keményvonalas” láma, a helyi istenségek, helyszellemek létét nem tagadta, hanem bevonta őket a buddhista panteonba, azonban a nem buddhista szakrális tárgyakat kíméletlenül üldözte (pl. bálványszobrok összegyűjtése és elégetése).

Nejicsi kiváló politikai kapcsolatokra tett szert és számos tanítványt gyűjtött maga köré. Nagy jelentősége van annak is, hogy milyen kérésekkel fordultak hozzá az emberek: a leírásokból úgy tűnik, hogy senki sem kereste őt például azért, hogy a Dharma mélyebb jelentésrétegeiről értekezzen vele, hanem teljes mértékben evilági dolgokban kértek tőle segítséget, az egyik ilyen jellegzetes kérés a gyermekáldás óhaja volt. Nem azzal gyűjtött híveket a buddhista egyháznak, hogy a Tan tételeit hangoztatta, hanem azzal, hogy csodákat tett (pl. vizet fakasztott), gyógyított és más olyan cselekedeteket hajtott végre, amire más nem volt képes.

Nejicsi szerzetes életével és munkásságával már más kutató is foglalkozott, Walther Heissig több részletet is lefordított, megjelent egy részleges orosz fordítás is, azonban a mű tudományos igényű szövegkiadása és teljes fordítása mindeddig nem történt meg, ezt a hiányosságot ennek a projektnek a keretében pótoltuk. Miközben Nejicsi fenti életrajzának feldolgozása zajlott, a kutatás látókörébe került a második életét leíró szöveg. A hagyomány szerint Nejicsi a halála után új testben látta meg a napvilágot, teljesen más politikai környezetbe született, élete is más mederben zajlott.

Üstökösként ívelt fel a pályája, az akkori uralkodó több politikai küldetéssel is megbízta. Ebben a kötetben már nem találunk sámánokat, azonban nagyon jól megfigyelhető, hogy mit vártak el egy lámától a hívek, milyen kérésekkel fordultak hozzá. Az életrajz egyik érdekessége, hogy az egyik fejezet tartalmazza Nejicsi tanításait is, illetve a Wutai 五台 hegy magasztalását is. Nejicsi második élete eddig teljesen elkerülte a kutatók figyelmét, a szövegnek csupán egy facsimile kiadása jelent meg, ennek alapján készítettük el a szöveg tudományos átírását, amiből azután megszületett a fordítás.

I.2. Rituális, áldozati szövegek

A mongol sámánizmussal és népvallással kapcsolatos második szövegtípust maguk a rituális, áldozati szövegek alkotják. A mongol sámánizmus alapvetően nem használt írást, azonban a buddhista lámák igen, ennek hatására kezdődött a különböző szövegek leírása. Ennek következtében kevésbé találunk olyan kéziratot, melyben ne lenne valamiféle buddhista hatás, például a varázsigeként felhasznált 'om' szótag. Vannak olyan példák is, amelyekben egy alapvetően nem buddhista rítus tantrikus vizualizációval kezdődik (a tudat lecsendesítése, illetve a megidézendő istenség vizualizálása meditáció közben), majd az áldozatbemutatással folytatódik, ezután pedig olyan kérések sorjázna, melyek nagy részének általában nincsen különösebb kapcsolódási pontja a buddhizmussal (például ne pletykálkodjanak az emberek, idejében essen az eső, stb.). Ezek a kérések kiváló forrást nyújtanak a korabeli világgép, szükségletek vagy félelmek megértéséhez. A projekt során Kápolnás Olivér több kéziratot is feldolgozott, igyekezett olyanokat választani, amelyeket még nem publikáltak.

– *A Mongolian Offering to the Gods of the Nine Planets*. Rövid kézirat, rövid áldáskérés, érdekessége, hogy a vizualizációt segítő *dhāraṇī*-val indul, miközben a szöveg egészen más természetű.

– *Mongol füstáldozat a tisztaságért (Buzar-yin sang)*. Ez a tanulmány a mongol források segítségével mutatta be, hogy a mongolok mit értettek a tisztaság és szennyezettség fogalmán, ehhez kapcsolódó, szennyből megszabadító áldozati szöveget adott közre Kápolnás Olivér. A

tanulmány egyébként a „Purum et immundum. Vallási képzetek tisztaságról és tisztátalanságról” című konferencián (ELTE BTK, 2016. október 14–15.) elhangzott előadás szerkesztett változata.

– *Személyes használatra – egy mongol kéziratcsomag.* Ebben a tanulmányban egy bőrbe és selyembe kötött kis kéziratcsomagot dolgoztunk fel. Az ebben található szövegekről egyértelműen látható volt, hogy összetartoznak. A csomag a 20. század elején egy mongol férfi birtokában volt, tartalma a következő: *Aranyfény-szútra*, áldozati szöveg az „Öt személyes védelmező”-höz, védelmező amulettek (fanyomatok) és asztrológiai táblázatok. A tulajdonosa valószínűleg mindig magával hordta ezt a kis csomagot, ez alapján tudott tájékozódni arról, hogy mely napokon mit szabad és mit nem szabad csinálnia, miközben az amulett és az *Aranyfény-szútra* védelme alatt állt (ez utóbbinak már a birtoklása is védelmező hatást biztosított), ha pedig mindezek ellenére mégis valamilyen nagyobb baj történt, akkor áldozatot tudott bemutatni az „Öt személyes védelmező”-höz. A csomag azért volt kiemelten fontos, mert a kéziratárakban általában nem maradnak egyben az egyébként összetartozó szövegek, így nehéz ezek eredeti funkcióját rekonstruálni.

– *Az Ezer Buddha pecsétje.* Az Ezer Buddha pecsétje egy viszonylag széles körben elterjedt amulett, ebben a tanulmányban egy olyan kézirat kiadására került sor, melyen az ábra mellett szerepel annak felhasználási módja is. Ez a szöveg tehát konkretizálja, hogy mire használható, mi ellen véd a pecsét (pl. agyvérzés ellen). Nagyon ritkán történik meg az, hogy egy amuletthez egy ehhez hasonlatos „kezelési útmutatót” is csatoljanak.

– *Összefoglalók a megszabadulásért(?).* A mongol írásbeliség történetének egyik sajátos fejezete a különböző kanonikus szövegek összefoglalója: ilyen például a már említett *Aranyfény-szútra* kivonata, de hasonló a helyzet a Kandzsúr rövidített változatával. A tanulmányban ezek a rezümék kerültek bemutatásra, a címben szereplő kérdőjel pedig arra utal, hogy ezeket nagy valószínűséggel nem szakrális vagy lelki okokból olvasták, hanem abból a megfontolásból, hogy egy-egy szútra elolvasásának (vagy akár csak a birtoklásának) közismerten kedvező hatása volt, így ha valaki hosszúnak érezte a hagyományosan 108 kötetes Kandzsúr elolvasását, akkor elegendő volt az akár csak pár soros összefoglaló elolvasása, mert a korabeli elképzelések szerint ennek hatása megegyezett a teljes szövegtörzs elolvasásával.

– *Egy mongol nyelvű buddhista áldozat Jiaqing császárhoz.* Mongol nyelvű áldozati szöveg a kínaiul Jiaqingként 嘉慶 (uralk. 1796–1820) ismert mandzsu uralkodóhoz. Mandzsu uralkodóhoz szóló áldozati szövegből rendkívül kevés maradt fenn, ez az első, melyet publikáltak. A tanulmány nem egyetlen kéziratra szorítkozik, hanem több forrást is bemutat.

II. Mandzsu sámánizmus

A projekt eredeti tervei között szerepelt a mandzsu sámánizmus kutatása is, konkrétan *A mandzsuk szertartásos könyvének* alapján. A mű egy részét Kápolnás Olivér ki is adta (*Sámánszertartás Buddha születésnapja alkalmából*), és eredetileg tervbe vettük az egész mű publikálását, de ettől végül eltekintettünk. Ennek oka az volt, hogy bár elkészült a mandzsu szöveg tudományos átírása, de éppen a projekt ideje alatt egy ehhez hasonló kiadást Tajvanon, majd később Ulánbátorban mások megjelentették, így felesleges lett volna további időt, energiát és pénzt fordítani arra, hogy azután egy harmadik kiadás is megjelenjen. A magyar fordítás egy jelentős része elkészült, azonban e folyamat során egyértelművé vált, hogy az imákat leszámítva a szövegnek viszonylag kevés kapcsolata van a mandzsu sámánizmussal, ugyanis szinte teljes egészében kínai udvari ceremóniákra épül, így a későbbiekben ebbe az új irányba lenne érdemes folytatni a kutatást, ez azonban nem tartozik a jelen projekt témájához.

III. A projekt mellékszálai

III.1. Tanulmányok

Az MTA mongol kéziratgyűjteményében történt kutatásai során Kápolnás Olivér egy olyan mongol műre bukkant, amely bár elsősorban történeti mű (és így kissé távol áll a projekt kutatási témájától), azonban sikerült azonosítani egy ismert történeti mű (*Sir-a tuyuji*) egyik változataként, és ez tanulmányként egy japán folyóiratban meg is jelent (*The manuscript 'F' of Sir-a Tuyuji*).

Egy másik tanulmányban (*Véres áldozat a háború isteneinek*) a mongoloknak a háború okairól szóló elképzeléseit gyűjtötte össze Kápolnás Olivér, mely kapcsán bemutatásra került az a hiedelem, hogy a (hadi) lobogónak szelleme vagy istene van, akinek áldozatot lehet és kell bemutatni.

A mongol–mandzsu kulturális kapcsolatokról jelent meg a szentpétervári Ermitázs gyűjteményében található tálkáról szóló írás (*Hajrandzsu tálja*), melyben a tálon szereplő pár szavas mandzsu felirat alapján sikerült beazonosítani a tárgyat mint a mandzsu uralkodó, Hung Tajdzsi egyik mongol feleségének tálját.

A mandzsu sámánizmus kutatása során Kápolnás Olivér különböző gyűjteményekben szereplő mandzsu könyveket tekintett át, melyek között számos, mandzsu nyelvre lefordított kínai mű volt található, ebből is született egy tanulmány (*Kínai művek a mandzsuk szolgálatában*).

III.2. Kéziratok és fanyomatos könyvek katalógusa

A projekt egyik kitűzött célja volt feltérképezni a hazai magángyűjteményekben lévő mongol kéziratokat és fanyomatos könyveket. Eredetileg nem állt szándékunkban kiadni az erről szóló katalógust, de a 2020 elején kitört pandémia teljesen meghiúsította a külföldi utazásokat, így az ezekre szánt pénz átcsoportosítása révén sikerült előteremteni a kiadvány anyagi fedezetét, ennek eredményeképpen jelent meg 2021-ben a *Magyarországi magángyűjteményekben található mongol kéziratok és fanyomatos könyvek katalógusa*. A jövőben érdemes lenne digitalizálni a felkutatott gyűjteményt, mert ez idővel el fog veszni (vagy külföldre kerül vagy hagyatékban elkallódik), ez amiatt is különösen fontos lenne, mert idehaza több olyan mű is megtalálható, amely a világ különböző országainak nyilvános gyűjteményeiből hiányzik. Magyarországon jelenleg magánkézben sokkal több ilyen kézirat van, mint állami gyűjteményekben.

